

enkele aanwijzingen over de auteur en zijn opzet niet onwelkom zouden zijn. Daarentegen is het te prijzen, dat de vertaler door P. Lambertmond, O.P. het XIe hoofdstuk liet schrijven, met een vluchtig, goed met data gevulde schets van « het kloosterleven in de Nederlanden ». Lees op blz. 230 : Sint Truiden i. p. v. *Sint Trond*; op p. 231 Park voor *Parc*; op blz. 233 Ter Kameren voor *La Cambre* en Ter Duinen voor *Les Dunnes* (sic); op p. 236 's Hertogenbosch voor *Bois-le-Duc*; op p. 237 Bruno voor *Rruno*, en Herne-bij-Edingen voor *Hévinies-les Enghien* (Hérinnes-lez-Enghien) en op p. 238 Geraardsbergen i. p. v. *Grammont*.

L. M.

Scholastik. Vierteljahrschrift für Theologie und Philosophie. XX.-XXIV. Jahrgang. Heft I, 1949. Verlag Herder Freiburg, 160 blzz.

Het bekende filosofisch en theologisch tijdschrift der Duitse Jezuïeten, *Scholastik*, waar het oorlogsgebeuren onderbroken, heeft hiermede zijn eerste nummer uitgegeven. Het handhaaft voortreffelijk zijn vroeger hoogwetenschappelijk peil. Signaleren wij: *Endre von Ivánka, Die neuplatonische Synthese. Ihre Bedeutung und ihre Elemente*, waarin S. « den Abstand und den Unterschied zwischen Platonismus und Neuplatonismus in... grundlegenden Zügen zusammenfassen will », en concludeert, dat wij het aristotelisme en het platonisme meestal onbewust interpreteren van uit het neoplatonisme; A. Landgraf, *Die Erkennbarkeit des eigenen Gnadenstandes nach der Lehre der Früh-*

scholastik, waarin S. dit sedert het Concilie van Trente belangrijk punt van uit de bronnen tracht te belichten. (Dit is gewichtig voor sommige stellingnamen van mystieken, b. v. Ruusbroec).

A. A.

Franz Moschner, *Christliches Gebetsleben*. Betrachtungen und Anleitungen zum wesenhaften Gebet, 1948, Verlag Herder, Freiburg i. B. 388 blzz. Prijs: DM. 12.50.

Dit mag een verblijdend boek heten. S. geeft het als vrucht van zijn jarenlange apostolaat en zieleleiding. Daarom maakte hij zich los van alle theorie en speculatieve probleemstellingen, al voelt men telkens, hoe hij zijn eigen klaarafgebakend standpunt inneemt, in nauwe aansluiting met S. Jan van het Kruis en Theresia. Wanneer hij dan het gebed in zijn wezen (1^e deel — vrij kort), zijn voorwaarden (2^e dl., 1^e afd.), zijn vormen en ontwikkelingsgraden (2^e afd.) in de ganse wijdte der bovennatuurlijke mogelijkheden beschrijft, is dit alles uit het volle leven gegrepen, niet abstract; warm suggererend en begrijpend, niet schematiserend of theoretisch. Zo staat hij eerbiedig voor Gods ingrijpen, vertrouwend tegenover Gods genade, en wijs tegenover de verscheidenheid der menselijke temperamenten, de complexiteit der organische ontwikkeling, en voorzichtig tegenover het menselijke kunnen en falen. Het boek, dat mediterend moet gelezen worden, kan veel licht verschaffen aan zieleleiders en bid-

A. A.

BIJDRAGEN

INVLOED VAN DIONYSIUS CARTUSIANUS' « MYSTICA THEOLOGIA »¹⁾

DE invloed van een boek kan ten dele gemeten worden aan het aantal drukken dat het gekend heeft. Zo geven de uitgevers van Montreuil volgende cijfers voor de mystieke werken van de Kartuizer²⁾:

De Contemplatione: 2 drukken;

De Fonte Lucis ac Semitis Vitæ: 11 drukken;

De Vita et Fine Solitarii: 2 drukken.

Als we nu overwegen dat sommige niet mystieke tractaten van de Kartuizer een aanzienlijke verspreiding kenden — zo b.v. *De Vita et Statu Canonico*: 14 drukken; *De Quatuor Hominis Novissimis*: 37 drukken³⁾ — dan mogen we gerust besluiten dat bepaalde werken van Dionysius meer opgang gemaakt hebben dan zijn mystieke schriften. De Kartuizer is niet een veelgelezen *mystisch* auteur⁴⁾. Zijn invloed strekt zich

¹⁾ Dit artikel sluit aan bij *De « Mystica Theologia » bij Dionysius van Rijkel* en bij *Bronnen van Dionysius Cartusianus' « Mystica Theologia »*, in *Ons Geestelijk Erf*, t. XXII, 1948, blz. 56-80, 259-278.

²⁾ Hoewel de *Elenchus Operum*, die voorkomt in de uitgave van Montreuil (t. I, blz. XLIX-LXX), geenszins volledig is, verschaft hij toch een niet te versmaden aanduiding omtrent de verspreiding van Dionysius' werk.

³⁾ Voor een bijna even lange tijdspanne kende Herps *Spiegel* minstens 42 drukken (L. Verschuere, O.F.M., *Hendrik Herp, Spiegel der Volcomenheit*, I, *Inleiding (Tekstuitgaven van Ons Geestelijk Erf, Deel I)*, Antwerpen, 1931, blz. 97-121).

⁴⁾ Dit voelden reeds de uitgevers van de Keulse *editio princeps* van Dionysius' oeuvre, zoals blijkt uit de opdracht, die de biograaf van de Kartuizer, Dirk Loër van Stratum, schreef voor de uitgave der *Theologia Mystica* (1538) van Herp.

« Pro activa vita, quomodo in eadem Christo serviendum, cum hactenus libros... præcipue... D. Dionysii nostri Carthusiani, in lucem emiserimus, quotidieque pluribus impleatur mundus, operæ pretium multis est visum, ad contemplativam vitam mysticamque theologiam, qui probe instituat, auctorem quempiam eruditum exquirere... Idcirco D. Henrici Harphii... libros... curavi... in medium proferre ».

Tekst bij L. Verschuere, O.F.M., o. c., blz. 158.

veeleer uit tot de theoretici van het geestelijk leven, dan wel tot het gewoon publiek⁵⁾.

De volgende bladzijden willen dit nader belichten aan de hand van een korte en onvolledige schets. Het bleek immers onmogelijk en ook nutteloos *alle* mystieke auteurs te onderzoeken om een gebeurlijke, minieme beïnvloeding door Dionysius aan te wijzen. We beperkten ons hoofdzakelijk tot bekende vertegenwoordigers van de belangrijkste strekkingen in de mystiek.

1. a. Dionysius moest vanzelfsprekend op zijn *orden* gewaarden naverken. De uitgevers van Montreuil gewaarden zelfs van een *scola Dionysiaca*⁶⁾. Ze bedoelen hiermee vooral Jakob van Gruitrode⁷⁾, wiens literair oeuvre echter eerder ascetisch is, dan wel mystisch. Het komt dus hier niet in aanmerking.

b. Bij *Pieter Bloemeveen* van Leyden, tijdens zijn prioraat in de Sint-Barbarakartuis te Keulen, de grote promotor der *editio princeps* van Dionysius' werken, is de invloed van de *doctor ecstaticus* ook op mystisch gebied merkbaar⁸⁾. Het volstaat b.v. Bloemeveens *Formula brevis introductoria in vitam internam vel contemplativam* eventjes door te nemen om een afhankelijkheid, wat vorm en inhoud betreft, vast te stellen⁹⁾.

⁵⁾ De oorzaken van deze toestand opzoeken, zou ons te ver leiden. Gebrek aan persoonlijkheid in het werk van Dionysius heeft hiertoe zeker niet weinig bijgedragen.

⁶⁾ *Opera Omnia*, t. XLII, blz. 605.

⁷⁾ Jacob van Gruitrode, prior van de Luikse kartuis, was een intiem vriend van Dionysius. Zie M. Verjans, O.F.M., *Jacobus van Gruitrode, Kartuiser*, in *Ons Geestelijk Erf*, t. V, 1931, blz. 438-439.

⁸⁾ Over Bloemeveen, zie L. Verschuieren, O.F.M., art. *Blommevena*, in *Dict. de Spiritualité*, t. I, Parijs, 1934, col. 1738-1739.

Van Bloemeveen is het gezegde afkomstig: « Qui Dionysium legit, nihil non legit » (*Epist. Nuncupat. ad Magistr. urbis Colon. super Enarrationes... in quinque Mosaicæ libros, Op. Omn.*, t. I, blz. LXXXVIII).

⁹⁾ De *Formula* werd gepubliceerd door L. Verschuieren, O.F.M., in *Hendrik Herp, Spieghel der Volcomenheit*, II, *Tekst (Tekstuitgaven van Ons Geestelijk Erf, Deel II)*, Antwerpen, 1931, blz. 7-15. Ze verscheen immers als inleiding tot het *Directorium Contemplativorum*, d.i. de vertaling van de

c. Meer gegevens over het aanzien, dat Dionysius in zijn orde genoten heeft en nog geniet, vindt men bij Y. Gourdel, O. Carth.¹⁰⁾. Het Algemeen Kapittel van 1897 blijft in de lijn van de ordetraditie, wanneer het o.m. *De Contemplatione* warm aanbeveelt.

2. Dionysius, die leefde in het milieu der Moderne Devotie, kon moeilijk voor *Mombaer*, een uitloper dezer beweging, een onbekende blijven. Zo ontmoeten we in de *Tabula Librorum præcipue legendorum* talrijke, vooral ascetische schriften van Dionysius¹¹⁾.

De posthuum verschenen, vervulde uitgave van het *Rosetum* neemt stelling tegen de thesis van Hugo van Balma, die onder invloed van zijn voluntarisme de overweging niet noodzakelijk acht voor de verheffing van de geest tot God¹²⁾. Als *auctoritates* voor de tegenstelde mening worden Dionysius en Gerson door *Mombaer* aangevoerd¹³⁾.

Spieghel. Hier volgen een paar ontleningen aan *De Contemplatione* van Dionysius.

Formula, blz. 8-9, lijn 23-84 : *De Cont.*, lib. I, art. XXVII, t. XLI, blz. 166 D'-168 B.

Formula, blz. 9-10, lijn 84-101 : *De Cont.*, lib. I, art. LXX, t. XLI, blz. 227 B'-228 B.

¹⁰⁾ Y. Gourdel, O. Carth., art. *Chartreux*, in *Dict. de Spiritualité*, fasc. IX, Parijs, 1940, col. 735-752, passim.

¹¹⁾ Over Jan Mombaer, zie P. Debongnie, C.S.S.C., *Jean Mombaer de Bruxelles, Abbé de Livry, ses écrits et ses réformes (Univ. de Louvain, Recueil de travaux publiés par les membres des Conférences d'Histoire et de Philologie, 2e série, 11e fasc.)*, Leuven-Toulouse, 1928.

De Tabula Librorum præcipue legendorum, zie aldaar, blz. 319-331.

¹²⁾ Het verzet van Dionysius tegen het voluntarisme van Hugo wordt beschreven in *De « Mystica Theologia » bij Dionysius van Rijkel*, in *Ons Geestelijk Erf*, t. XXII, 1948, blz. 60-61.

¹³⁾ J. Mauburnus, *Rosetum Exercitiorum spiritualium et sacramentorum meditationum*, Douai, 1620, blz. 25.

« Et dissolvit dom. Dionysius omnes ejus rationes, pleraque etiam obijciens in contrarium; nec tamen finaliter determinans contra eum: Admittens fieri posse, ut imperceptibiliter simul concurrant affectio et cognitio ipsa. Hoc tamen satis adseverans, quod non potest esse amoris

3. Het *Rosetum* van Mombaer is één der bronnen van Cisneros' *Ejercitatorio de la Vida Espiritual*. Zo komt Spanje reeds bij het begin der XVIe Eeuw, zij het dan onrechtstreeks, in betrekking met Dionysius. Stilaan geraken de uitgaven van zijn werken ook over de Pyreneeën verspreid¹⁴⁾. Vooral *De Quatuor Novissimis* mocht succes boeken. De invloed van Dionysius' mystieke leer op de *mystici van het Spaanse bloeitijdperk*, is echter gering. Professor Groult ontkent met klem en terecht de gegrondheid van de dwaze bewering als zou de doctrine van Eckhart langs de werken van Dionysius in Spanje binnengedrongen zijn¹⁵⁾. De Ossuna, Teresia, Jan van 't Kruis hebben de Kartuizer niet gelezen. Juan de los Angelos citeert hem slechts enkele malen¹⁶⁾. Professor Groult besluit met de vaststelling dat we weinig weten over een verspreiding van Dionysius' mystieke werken in het Spanje der XVIe Eeuw. Alléén Ludovicus Granatensis, O. P., loopt hoog op met de *doctor ecsta-*

ffectio, nisi præter aliqualem cognitionem dicente Gregorio. Quis amat, quod ignorat?»

Mauburnus bedoelt *De Contemplatione*, lib. III, art. XV. Zie *De « Mystica Theologia » bij Dionysius van Rijkel*, in *Ons Geestelijk Erf*, t. XXII, blz. 61, nota 25.

¹⁴⁾ Zie P. Groult, *Les Mystiques des Pays-Bas et la littérature Espagnole du 16e s.* (Univ. de Louvain, *Recueil de travaux publiés par les membres des Conférences d'Histoire et de Philologie*, 2e série, 9e fascic.), Leuven, 1927.

« Les indices abondent de l'influence de notre mystique au delà de nos frontières... De Denis le Chartreux, les éditions latines très nombreuses, et plusieurs versions en langue vulgaire attestent assez la diffusion » (blz. 47). « S'il fallait encore un indice de la longue popularité de Denis en Espagne, on devrait peut-être s'arrêter devant ce fait assez étrange qu'au XVIIIe s., à une époque où il semble que notre chartreux, complètement oublié chez nous, devrait l'être également à l'étranger, un certain Cassani s'avisait d'écrire une Admirable vida del Padre Dionysio Rickel » (blz. 62).

Tijdens de XVIIIe Eeuw verschenen trouwens drie levensbeschrijvingen van Dionysius.

J. Campanini, *Il Dottor Estatico*, Venetië, 1736.

J. Cassani, S. J., o. c., Madrid, 1738.

P. Dinbani, *Vita del beato Dionisio*, Siëna, 1782.

¹⁵⁾ o. c., blz. 158-159.

¹⁶⁾ o. c., blz. 204.

ticus. Het ascetische *De Quatuor Novissimis* blijft zijn succes behouden « malgré les sévérités »¹⁷⁾.

4. Op 't einde der XVIe en tijdens de XVIIe Eeuw is de mystieke leer van Dionysius bij de *Spaanse scholastieke theologen der mystiek* algemeen bekend. Tot het beslechten van de kwestie *amor-cognitio* in de mystieke ervaring, wordt zijn autoriteit ingeroepen door Johannes a Jesu Maria (Calaguritanus), O. Carm. Discalc., evenals door Franciscus Suarez, S. J.¹⁸⁾

Onmiddellijk na het bloeitijdperk der Spaanse mystiek is Dionysius' faam verspreid onder de toenmalige meesters van het geestelijk leven: Jezuiten, Dominikanen, Karmelieten. We zouden hier kunnen handelen over de monumentale *Cursus Theologiæ mystico-scholasticæ* van Joseph a Spiritu Sancto (Hispan.), O. Carm. Disc.; over *De Vita spirituali ejusque Perfectione Libri V* van Alvarez de Paz, S. J.; over de alomverspreide *Mystica Theologia divi Thomæ* van Thomas a Vallgornera, O. P. Wegens de uitgebreidheid van deze werken kunnen we er niet aan denken ze te bespreken; ze volgen trouwens meestal hun voorgangers en vernemen Dionysius waar zich de vraag stelt of de mystieke ervaring een intellectueel element insluit.

¹⁷⁾ o. c., blz. 268. Met die « sévérités » bedoelt Professor Groult het indexverbod, dat *De Quatuor Novissimis* opliep omwille van een theologische dwaling in verband met de leer over het vagevuur. Zie hierover S. M. Deutscher, art. *Dionysius der Karthäuser*, in *Realencyclopädie für Protestantische Theologie und Kirche*, IV, Leipzig, 1898, blz. 700-701.

Van Ludovicus Granatensis wordt bedoeld zijn *Concio tertia in die S. Trinitatis*, Op. Omn., t. III, Keulen, 1628, blz. 659-665.

¹⁸⁾ Joannes a Jesu Maria, O. Carm. Discalc., *Theologia Mystica*, Keulen, 1611, blz. 18, 25, 81-82.

F. Suarez, S. J., *De Religione*, tract. IV, lib. II, c. IX-XX, Op. Omn., edit. Vivès, t. XIV, Parijs, 1859, blz. 155-209, biedt een volledig tractaat over de beschouwing. In cap. XIII, blz. 178, wordt Dionysius geciteerd bij het behandelen van de kwestie: « Utrum mentalis oratio seu contemplatio possit consistere in solo actu voluntatis, nullo existente actu intellectus. » Evenals Joannes a Jesu Maria volgt Suarez in dit steeds opduikend vraagstuk de mening van de Kartuizer.

5. Ook in *Frankrijk* maken de werken van Dionysius opgang. Hiertoe bracht Mombaer zonder twijfel het zijne bij. Dom J. Huyben, zaliger gedachtenis, aarzelt niet Dionysius één der meest gelezen geestelijke schrijvers in het Frankrijk der XVIe Eeuw te noemen¹⁹⁾. Het getuigenis van Franciscus van Sales staft deze bewering. In zijn *Introduction à la Vie dévote* stelt hij de werken van Dionysius op één lijn met die van Bonaventura, Gerson, Blossius, enz.²⁰⁾.

Evenwel bemerken we in Frankrijk hetzelfde verschijnsel als in Spanje, tijdens de XVIe Eeuw: de *mystieke* werken van Dionysius worden minder gewaardeerd. Wat niet wil zeggen dat ze vergeten blijven.

Van de prior der Kartuis van Vauvert, Jean Michel († 1600), werd in 1603 te Keulen een tractaat uitgegeven, dat klaar en duidelijk de leer van Dionysius weerspiegelt²¹⁾. Het derde deel zet in met een *Præfatio in tractatum de Contemplatione, ex V. Patre Dionysio Cartusiano collectum*. Hierin resumeert Michel de leer over de beschouwing, volgens de orde van zijn eigen

¹⁹⁾ J. Huyben, O.S.B., *Aux Sources de la Spiritualité Française du XVIIe S.*, in *Vie Spirituelle, Supplément*, t. XXV, 1930, blz. (113)-(139); t. XXVI, 1931, blz. (17)-(46), (75)-(111); t. XXVII, 1931, blz. (20)-(42), (94)-(122).

« L'auteur qui a eu le plus de vogue en France à cette époque est Denys le Chartreux. Pour les années 1550-1610 j'ai compté 34 éditions de ses différents ouvrages, et on pouvait y ajouter encore 23 autres pour les années 1536-1550. Chose remarquable: le succès qui entourait dès leur première publication à Paris les Commentaires de Denys sur les Évangiles, les Épîtres..., s'arrête brusquement en 1555; c'est l'année où l'invasion du Protestantisme en France éclata au grand jour » (t. XXV, blz. (132)).

²⁰⁾ François de Sales, *Introduction à la Vie dévote*, II, ch. XVII, Parijs, 1937, blz. 109.

In het Voorwoord op zijn *Traité de l'Amour de Dieu*, ed. Annecy, t. IV, blz. 5, wordt Dionysius vernoemd onder de schrijvers, wier werken Franciscus benuttigd heeft. A. L. J. Daniels, S.J., *Les Rapports entre St. François de Sales et les Pays-Bas*, Nijmegen, 1932, weet echter niets mee te delen over een mogelijke doctrinele invloed van Dionysius op de leer van de heilige Franciscus van Sales.

²¹⁾ Joannes Michael, O. Carth., *Liber Exercitationum Spiritualium triplicis viæ, purgativæ scilicet, illuminativæ et unitivæ*, Keulen, 1603.

werk, doch met de woorden van Dionysius' *De Contemplatione*²²⁾. Volgt dan het derde deel zelf. De grond van de uiteenzettingen, die we hier aantreffen, is Dionysiaans, doch de schematische indelingen herinneren ons aan de ingewikkelde procédés van de Moderne Devotie.

Tijdens het prioraat van Dom Michel werd te Parijs, in de kartuis van Vauvert, de jonge Beau cousin gevormd. Hij is de latere geestelijke leider van de Bérulle. Zo vinden we Dionysius van Rijkel aan de oorsprong van de Franse school; zijn mystieke leer schijnt echter op de Bérulle niet nagewerkt te hebben²³⁾.

6. Waren de tractaten van Dionysius in het Zuiden alom verspreid, zo werd zijn werk evenmin vergeten in de *Nederlanden en in het Duitse Rijk*, gemeenschappelijke vadergrond van de Kartuiser.

a. In de Nederlanden doen de gevolgen van Reformatie en Contra-Reformatie zich gevoelen. De geestelijke schrijvers der Middeleeuwen moeten stilaan de plaats ruimen voor meer moderne auteurs. Dit mogen we dan toch weer niet té absoluut opvatten: hoe zou men anders b.v. een Pelgrim Pullen verklaren? Zo kunnen we aan de hand van een onderzoek door Dom J. Kerssemakers, O. S. B., ingesteld, veilig aanvaarden dat Dionysius, tijdens de XVIe en XVIIe Eeuw, in onze streken nog geregeld gelezen werd²⁴⁾.

b. Het hoeft ons dan ook geenszins te verwonderen zo Corderius de *Difficultatum Absolutiones* van de Kartuiser opneemt als aanhangsel tot zijn welbekende latijnse vertaling van het *Corpus Dionysiacum*²⁵⁾. De

²²⁾ O. c., blz. 496-541.

²³⁾ J. Huyben, O.S.B., *art. cit.*, rept niet over een mogelijke invloed van Dionysius op de Bérulle.

²⁴⁾ J. Kerssemakers, O.S.B., *Welke schrijvers werden gelezen in de Nederlanden in de XVIe en XVIIe Eeuw*, in *Ons Geestelijk Erf*, t. II, 1928, blz. 393-412.

²⁵⁾ De Antwerpse uitgave (1634) der vertaling van Balth. Cordier, S.J.,

doctor ecstaticus biedt immers een schitterende verklaring van deze duistere tekst²⁶⁾.

c. Een andere Jezuïet, Max. Sandaeus, houdt Dionysius van Rijkel eveneens voor een autoriteit op het gebied van de mystieke theologie²⁷⁾. Dit blijkt voldoende uit zijn hoofdwerk: *Theologia Mystica seu Contemplatio divina religiosorum a calumniis vindicata*²⁸⁾. De titel wijst op de defensieve tendenz, die het werk beheerst en die in het Voorwoord verder tot uiting komt²⁹⁾: Sandaeus moet de mystiek en haar beoefenaars met man en macht verdedigen tegen scherpe aanvallen, verklaarbaar door het tijdsverband. Daartoe kan hij gebruik maken van het theologisch arsenaal, dat de belesenheid van Dionysius heeft aangelegd. Voor de belangrijke vraagstukken als daar zijn: bepaling, wezen, subject, object en indeling van de mystieke theologie, wordt de raad van Dionysius ingewonnen en meestal eerbiedig

bevindt zich in Migne, P. G., t. 3. Onder de titel *Quaestio Mystica* worden de *Difficultatum Absolutiones* aldaar afgedrukt, col. 1049-1058.

²⁶⁾ O. c., l. c., col. 1049-1050.

« Dionysius Cartusianus, qui doctissimos simul et piissimos in Sanctum Dionysium edidit Commentarios, epilogi loco pulchram movet quaestionem, quae digna visa fuit ut hic ex eadem ad totius operis complementum adjiceretur... »

²⁷⁾ Over M. Sandæus, S. J., zie J. P. Grausem, *sub voce*, in *Dict. de Théol. Cath.*, t. XIV¹, Parijs, 1939, col. 1089-1090.

²⁸⁾ Het werd uitgegeven te Mainz, in 1627.

²⁹⁾ We citeren uit het niet gepagineerde Voorwoord een kenschetsende passage.

« Videntur gloriari Mystici, quod Deum amplius ament, quam intelligant. Quod sine actu intellectus voluntate sola Deum percipiant. Quod intellectu æque ac voluntate, sine ullis tamen actibus elicitis, divina patiantur. Quod fruuntur contemplatione pura, sine ulla conversione ad phantasmata. Quod dum absorpti hærent in divina caligine, a Deo agantur: Spiritus autem viribus actioneque sua destituantur: imo moriatur anima ac propriam formam amittat: et nihilominus Deum, etiam intuitive aliquando videant. Hæc a Sapientiae absconditæ ignaris, vel ludibrio habentur, vel ad invidiam exaggerationibus extolluntur, sicque traducitur flos ille religiosi germinis, decus ac ornamentum gratiæ spiritualis, læta in dolos laudis et honoris, illustrior portio gregis Christi: ac multi ea propter, a Vita contemplativa... retrahuntur. »

gevolgd. Dit is des te merkwaardiger, wijl Sandaeus een grote vertrouwdheid met allerhande moderne en middeleeuwse mystiekers bezit en toch ontegensprekelijk de voorkeur geeft aan de mening van de Kartuizer.

Men zou nu wel kunnen opwerpen dat de houding van Sandaeus maar al te begrijpelijk is: Dionysius vat immers de leer van zijn voorgangers samen en Sandaeus kan toch moeilijk geheel nieuwe stellingen vooruitzetten; hij moet dus wel bij de Kartuizer te rade gaan. — We mogen echter niet vergeten dat Sandaeus vooral steunt op wat Dionysius als *persoonlijke* bijdrage tot de scholastische elaboratie van het mystisch gegeven levert, nl. op de *Difficultatum Absolutiones*³⁰⁾.

Een verschilpunt tussen beide theologen der mystiek bestaat hierin, dat Sandaeus, in tegenstelling met de Kartuizer, een *theologia mystica per affirmationem* aanvaardt³¹⁾. Het gaat hier echter eerder om een kwestie van terminologie. Onder de invloed van meer moderne theologen wordt de systematisatie van de Pseudo-Areo-pagiet allengs verlaten.

Sandaeus' *Clavis*, waarin de uitdrukkingen van de mystici volgens alphabetische orde verklaard worden, toont een even grote vertrouwdheid met het oeuvre van de Kartuizer³²⁾; nochtans vinden we hier minder teksten

³⁰⁾ Zie de volgende plaatsen uit de *Theologia Mystica*:

lib. I, comment. V, ex. I, blz. 12-14. — lib. I, comment. V, ex. II, blz. 14-16. — lib. I, comment. VI, ex. IX, blz. 33-39. — lib. I, comment. VIII, ex. III, disq. II, blz. 60-61. — lib. I, comment. XI, ex. I, disq. VI, blz. 97. — lib. I, comment. XI, ex. II, disq. VII, blz. 108-111. — lib. I, comment. XI, ex. III, disq. IX, blz. 120. — lib. I, comment. XII, ex. V, blz. 173-180. — lib. I, comment. XII, ex. VI, disq. IX, blz. 190. — lib. II, comment. I, ex. I, disq. II, blz. 282-283 (zie *De « Mystica Theologia »...*, in *Ons Geestelijk Erf*, t. XXII, blz. 72). — lib. II, comment. I, ex. II, disq. III, blz. 283-284. — lib. II, comment. I, ex. II, disq. V, blz. 285-290.

³¹⁾ O. c., lib. I, comment. XI, blz. 89. Over de houding van Dionysius tegenover de *contemplatio per affirmationem*, zie *De « Mystica Theologia » bij Dionysius van Rijkel*, in *Ons Geestelijk Erf*, t. XXII, blz. 58, nota 11, en ook *Bronnen van Dionysius Cartusianus' « Mystica Theologia »*, *ibid.*, blz. 276, nota 69.

³²⁾ M. Sandæus, S. J., *Pro Theologia Mystica Clavis*, Keulen, 1640.

geciteerd dan wel in de *Theologia Mystica... vindicata*.

7. Langs de *Clavis* en de *Theologia Mystica* van Sandaeus kwam de Duitse bekeerling en mystieker *Angelus Silesius* (Johann Scheffler) in betrekking met de Rijnlandse en Nederlandse mystici in 't algemeen, met Dionysius in 't bijzonder³³). In zijn Voorwoord tot de *Cherubinischer Wandersmann* vindt Silesius het nodig een rechtgelovige verklaring te bieden van sommige « seltsame Paradoxen » en « sehr hohe und nicht jedermann bekannte Schlüsse von der geheimen Gottheit », die gemakkelijk tot een pantheïstische uitleg aanleiding kunnen geven³⁴). Teksten van Tauler, Ruusbroec, Bernardus en op 't laatste een uittreksel van Dionysius' *Enarrationes in Exodum*, tonen hoe dit alles dient begrepen³⁵).

Sommigen spreken van de *Cherubinischer Wandersmann* zijn langs Sandaeus aan Dionysius ontleend³⁶). Silesius is echter veel meer verschuldigd aan Ruusbroec, Herp, Tauler, Blossius en de *Peerle*³⁷).

³³) Over de betrekkingen tussen Silesius (1624-1677) en Sandæus, zie H. Gies, *Eine lateinische Quelle zum « Cherubinischen Wandersmann » des Angelus Silesius, Untersuchung der Beziehungen zwischen der mystischen Dichtung Schefflers und der « Clavis pro theologia mystica » des Maximilian Sandäus (Breslauer Studien zur historischen Theologie, Band XII)*, Breslau, 1929.

³⁴) Joh. Angelus Silesius, *Cherubinischer Wandersmann oder geistreiche Sinn- und Schluss-Reime, zur göttlichen Beschaulichkeit anleitend*, Glass, 1675, heruitgegeven te Jena-Leipzig, 1905, door W. Bolsche. Zie *Erinnerungs-Vorrede an den Leser*, blz. LXXXIII-LXXXIV.

³⁵) O. c., *ibid.*, blz. LXXXIII. De geciteerde tekst bevindt zich in de *Enarrationes in Exodum*, art. XLI, t. II, blz. 10 A'-11 A'. Hij luidt als volgt: « Sique in divitiis gloriæ rapitur, in amoris increati immensi igne comburitur, in deitatis abyssum profundatur et absorbetur, ut videatur quodammodo esse creatum exuere, et increatum idealeque esse induere: non quod substantia mutetur aut proprium esse tollatur, sed quoniam modus essendi, qualitasque vivendi deificatur, hoc est, Deo et superbeatissimæ beatitudini ejus supernaturaliter et gratiosissime assimilatur... »

Deze tekst ontzenuwt de verwijten van Gerson aan Ruusbroec. Zie *Bronnen van Dionysius Cartusianus' « Mystica Theologia »*, in *Ons Geestelijk Erf*, t. XXII, blz. 268, nota 37.

³⁶) H. Gies, o. c., blz. 92, 96.

³⁷) o. c., *passim*.

8. Het Voorwoord van Sandaeus tot zijn *Theologia Mystica* en de inleiding van Silesius tot de *Wandersmann* laten klaar verstaan dat de mystici tijdens de XVIIe Eeuw scherp aangevallen werden, zodat de geschiedschrijvers zelfs spreken van een *retraite des mystiques*. Daarom blijven we niet verwijlen bij de XVIIIe Eeuw noch bij 't begin van de XIXe Eeuw, daar dit tijdperk slechts mystieke auteurs van tweede rang voortbrengt.

9. De XIXe Eeuw wordt gekenmerkt door een hernieuwde belangstelling voor de Scholastiek. Hiervan geniet ook de Kartuizer.

Voor Kardinaal Manning blijft Dionysius de onovertroffen leraar der gaven van de H. Geest. Het tweede deel van zijn *Internal Mission of the Holy Ghost* is een commentaar op *De Donis Spiritus Sancti* en op de *Elementatio Theologica* van de *doctor ecstaticus*³⁸).

Mgr. Waffelaert oordeelt juist waar hij in de Kartuizer slechts een, overigens zeer verdienstelijk, compiler ziet van de theologie der gaven, zoals ze in Ruusbroec een hoogtepunt bereikte³⁹).

10. Ook voor de *hedendaagse grootmeesters van de theologie der mystiek* — deze vond sinds het einde der XIXe Eeuw opnieuw warme voorstanders en knappe beoefenaars — is de Kartuizer geen onbekende. Zo ontlenen A. M. Meynard, O. P., en R. Garrigou-Lagrange,

³⁸) We gebruikten de Franse vertaling van K. Mac-Carthey, naar de derde Engelse uitgave: *La Mission de l'Esprit Saint dans les âmes*, Parijs, 1887.

Op blz. VIII komt volgende tekst voor: « Sainte Thérèse, dans sa vie, raconte qu'un jour après la messe, la veille de la Pentecôte, en un lieu solitaire, où elle aimait à prier, elle lisait un ouvrage sur la fête de la Pentecôte par un Chartreux: j'ai toujours aimé à croire que cet ouvrage était celui de Denys... » Volgens P. Groult, *Les Mystiques des Pays-Bas et la littérature Espagnole du 16e s.*, blz. 174, bedoelt de H. Theresia hier Ludolf van Saksen, O. Carth.

³⁹) G. J. Waffelaert, *Notanda quædam utilissima...*, in *Collat. Brug.*, t. XIX, 1914, blz. 281-283.

O. P., heel wat aan Dionysius van Rijkel⁴⁰⁾. De eerste van beide auteurs schrijft zelfs: « We citeren zoveel mogelijk Dionysius de Kartuizer. Hij wordt terecht aanzien als één der beste vertolkers der leer van Sint Thomas voor de meeste vraagstukken, die het inwendig leven aanbelangen »⁴¹⁾. Dit oordeel kan echter niet zonder meer onderschreven worden.

Het al te beperkt onderzoek, dat we ingesteld hebben, laat ons niet toe de juiste bijdrage van Dionysius de Kartuizer te bepalen in de moeizame uitbouw van de theologie der mystiek, lijk we deze nu kennen. Dit mogen we alleszins voor zeker houden: zijn intellectuaal-visie van de mystieke ervaring en zijn scholastische leer der gaven bleven voor de latere eeuwen bewaard. De invloed door de Kartuizer uitgeoefend, loopt dus samen met de Thomistische stroming in de theologie van de mystiek. Dit wekt geen verwondering, als we beseffen hoeveel Dionysius van Rijkel aan het Thomisme verschuldigd is.

Rumst.

Dr. K. SWENDEN.

⁴⁰⁾ A. M. Meynard, O. P., *Traité de la Vie Intérieure, Nouvelle éd.* par R. Gerest, O. P., 2 vol., Parijs, (1923), passim.

R. Garrigou-Lagrange, O. P., *Perfection Chrétienne et Contemplation selon Saint Thomas d'Aquin et Saint Jean de la Croix*, 2 vol., Saint-Maximin, (1923), t. I, blz. 371-385 (over de gaven van de H. Geest).

⁴¹⁾ A. M. Meynard, O. P., o. c., t. I, blz. XII.

DE LEUVENSE BIJBELVERTALER NICOLAUS VAN WINGHE ZIJN LEVEN EN ZIJN WERK.

(Vervolg en slot¹⁾.)

B. — DE GESCHRIFTEN VAN NICOLAUS VAN WINGHE.

II. DE VERTALING VAN DE NAVOLGING CHRISTI

1. Datum van het handschrift.

HOEWEL van Winghe in 1548 de handen vol had met de vertaling van de bijbel, komt hij op 7 Augustus 1548 eveneens klaar met de Nederlandse overzetting van de *Navolging Christi* van zijn ordebroeder Thomas a Kempis²⁾. De opdracht aan Theodoricus van

¹⁾ Vgl. O. G. E., XXIII (1949), blz. 5-38, 150-167 en 268-314.

²⁾ De datum van 7 Augustus 1548 is te vinden aan het slot van de opdracht in de uitgave van 1628, die de oorspronkelijke versie bevat, zoals verder blijken zal. Alle verdere beschouwingen steunen op deze uitgave, de enige die we hebben kunnen raadplegen: *Qui sequitur me // Dat is // De Navolginge Christi: // Bedeylt in vier Boecken. // Door den Eerw. Heere H. Thomas // Hamerken van Kempen, Regulier // der Oorden van S. Augustijn. // Overghestelt uyten Latijne in Brabants-duytsch // door H. Nicolaus van Winghe, Canonick, // Regulier van Martens te Loven. // Noch hier by-ghevoecht het leven van den selven // Thomas de Kempis, door den Eerw. P. Heribertus Rosweydeus, Priester der Societeyt Iesu // Wie my nae-volcht, die en wandelt niet in duysternissen, // maer hy sal het licht des levens hebben. Joannis 8. // Met Figuyren verciert / door C. V. Sichem .voor P. I. P. — Hier volgt Christusmonogram midden vlammeende doornenkroon. — Tot Loven, by Jan Maes / in 't Cruys. 1628. // Met Gratie ende Privilegie. — f. * * 2 r.+v. : Den Eerw. Heere Th. van Heeze : f. * * 3 r. : Waerschouwinghe ; f. * * v. : Afbeelding van Thomas a K. ; f. * * 4 r.-(* *) 3 r. : Leven van Th. a K. ; (* *) 3 v. : Opdracht aan de prinsessen ; f. (* *) 4 r.-(* *) 8 r. : houtsneden over de Passie Christi. Daarna de tekst van de Navolging : blz. 1-289 (ook volgens A-B-C). — De letters P. I. P. in de titel zijn de afkorting van Pieter Iacobsz. Paets, de Amsterdamse drukker, voor wie Christoffel van Sichem regelmatig werkte. (Vgl. *Nieuw Nederlandsch Bibliographisch Woordenboek*, dl. IX, kol. 745 en 1029). De plaatjes vertonen inderdaad veel gelijkenis met deze in de uitgave van het N. T. door Paets (van Winghe's tekst) in 1646.*